

LINGVISTIK KOMPETENSIYAGA DOIR TA'LIM MAZMUNINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**Tajbenova Saule Sarsengaliyeva – pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent**tajbenova.saule@mail.ru*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ, НАПРАВЛЕННОГО
НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ****Таџбенова Сауле Сарсенгалиевна – доктор педагогических наук (DSc), доцент***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE CONTENT OF EDUCATION
AIMED AT DEVELOPING LINGUISTIC COMPETENCE****Tajbenova Saule Sarsengaliyeva – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyoz*

Tayanch soʻzlar: lingvistik kompetensiya, taʼlim mazmuni, kompetensiyaviy yondashuv, boshlangʻich taʼlim, ona tili, nutqiy koʻnikma.

Rezyume. Maqolada lingvistik kompetensiyaga doir taʼlim mazmunining ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilingan. Lingvistik kompetensiyaning mazmuni, tarkibiy qismlari hamda uni shakllantirishning metodik yondashuvlari yoritilgan. Taʼlim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv asosida oʻquvchilarning lingvistik bilim va nutqiy koʻnikmalarini rivojlantirishning ahamiyati asoslab berilgan.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, содержание образования, компетентностный подход, начальное образование, родной язык, речевые умения.

Резюме. В статье проанализированы научно-теоретические основы содержания образования, направленного на формирование лингвистической компетенции. Раскрыты сущность лингвистической компетенции, её структурные компоненты и методические подходы к формированию. Обоснована значимость компетентностного подхода в развитии языковых знаний и речевых умений обучающихся.

Key words: linguistic competence, educational content, competency-based approach, primary education, mother tongue, speech skills.

Summary. This article analyzes the scientific and theoretical foundations of educational content aimed at developing linguistic competence. The essence, structural components, and methodological approaches to the formation of linguistic competence are discussed. The importance of the competency-based approach in improving learners' language knowledge and speech skills is substantiated.

Kirish. Jahon taʼlim amaliyotida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishga oid zamonaviy yondashuvlarning keng joriy etilishi ushbu kompetensiyaning mazmun-mohiyatini aniq belgilash va uni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, lingvistik kompetensiyaning mazmuni, tarkibiy tuzilishi hamda uni shakllantirishda tilning nazariy qonuniyatlari va amaliy nutqiy faoliyatning oʻzaro uygʻunligi masalasi lingvodidaktikaning eng muhim ilmiy muammolaridan biri sifatida eʼtirof etiladi.

Taʼkidlash lozimki, lingvistik kompetensiya deganda lingvistika – tilshunoslik, tilshunoslik komponentlariga doir bilim, koʻnikma va malakalar angʻlanadi, deyilgani bilan mutaxassislar orasida ayni kompetensiyani, xususan, lingvistik kompetensiyani shakllantirishda tilning qonun-qoidalarini oʻrganish darajasi masalasida yakdillik yoʻq. Kimdir qonun-qoidalarini oʻrganish kerak desa, kimdir oʻquvchilar amaliy yoʻllar bilan til birliklarini nutqda qoʻllashni oʻrganishi kifoya qiladi, degan gʻoyani ilgari suradi va ushbu yoʻnalishdagi taʼlim jarayonini lingvistik kompetensiyani shakllantirish ishlariga yuklaydi. Uch xil muammo mavjud:

- tilshunoslikning elementar asoslarini (qonun+qoidalarini, til ilmini) nazariy oʻrganish;

- tilshunoslikning elementar asoslarini amaliy oʻrgatish;

- til birliklarini adabiy til meʼyorlarini oʻzlashtirish asosida nutqda qoʻllashni oʻrgatish.

Uchinchi yoʻnalish vaziyatida nutqiy kompetensiya til birliklarini qoʻllash malakasi bilan emas, balki nutqiy

faoliyat turlari, kommunikativ kompetensiya ehtiyojlari bilangina bogʻliq qilib qoʻyiladi. Ushbu yoʻnalish taʼlimda jiddiy muammolarni keltirib chiqarayotgani sir emas.

Adabiyotlar tahlili. Muammoni hal etish uchun til bilimlari nima uchun kerak, degan savolga ilmiy asoslangan javob topish lozim. Toʻgʻri, savodxonlik (lingvistik kompetensiya) jamiyat aʼzolarining hammasi uchun zarur. Biroq savodxon boʻlish (kompetentlilik) yakka bir odamning ham niyatidir. M.V.Dubova ushbu ikki tushunchani (lingvistik kompetensiya, kompetentlilik) shunday izohlaydi: “Kompetentlilik termini subyektga tegishlilikni bevosita yoki bilvosita ochib beruvchi kontekstda (masalan, oʻquvchilarda kompetentlilikni shakllantirish) foydalaniladi, taʼlim natijasining meʼyoriy komponentini bayon qilish holatida esa kompetensiya terminidan foydalaniladi” [1]. Buni shunday tushunish mumkinki, shaxs taʼlim orqali kompetentlilikni qoʻlga kiritadi, boshqacha aytganda, ona tilidan turli yoʻllar bilan olgan bilimlari asosida oʻz nutqi va boshqalarning nutqiga baho berish, maslahat, izoh bergan holda xatolarni tuzatish layoqatiga ega boʻladi. Maktab ona tili darslari orqali oʻquvchilarda kompetensiyalar shakllantiriladi. Darslar nutqiy amaliyot (koʻproq ogʻzaki) yoʻli bilan bilim berishga qaratilsa, yalpi nutqiy savodxonlik taʼminlanishi koʻzda tutiladi. Lekin bu yoʻl oxirigacha sinovdan oʻtib boʻlganicha yoʻq, metodikasi ham pedagogik, psixologik, metodik jihatdan ilmiy asoslangan emas.

Bizningcha, tilni egallaganlik, yaʼni ham lingvistik, ham nutqiy kompetensiyalarni shakllantirganlik deganda shu tilda soʻzlovchilarning bir-biri bilan adabiy til qonun-

qoidalariga rioya qilgan holda muloqotda bo'lishlari uchun zarur ko'nikma va malakalar yig'indisi egallanganlik tushuniladi. Maktab amaliyotida esa tilni egallash darajasi tor ma'noda – ta'lim bosqichiga monand o'quvchilarda so'zlarni qo'llash, ularni shakllantirish, adabiy til me'yorlariga binoan sintaktik qurilmalar strukturasini belgilash layoqatini hosil qilish tushuniladi.

Lingvistik kompetensiyaning shakllanishi til birliklarini egallash mazmunida ishlab chiqilsa, nutqiy kompetensiyalar nuqtayi nazaridan ular kommunikativlikka yo'naltirilgan bo'lishi kerak. T.V.Lebedevaning izohlashicha, "Kommunikativ kompetensiya – bu o'zgalarni tushunish va muloqot maqsadlari, sohalari, vaziyatlariga monand shaxsiy nutqiy xulq-atvor dasturini yaratish layoqatidir" [2]. O'quvchi o'zida lingvistik kompetensiyani shakllantirar ekan, egallagan bilimlaridan boshqalar uni tushuna oladigan qilib to'g'ri, ohangiga e'tibor berib gapirishda foydalanishdan tashqari, tengdoshlarining nutqidagi yutuq va kamchiliklarga e'tiborli bo'lib, ba'zan o'z tushunchalari bilan o'rtoqlashishlari ham kerak bo'ladi.

Xullas, ona tili darslarida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni til sathlari, bo'limlari, bo'limlar doirasida o'rganiladigan tushunchalar (mavzular) ustidagi konkret ishlar mahsuli anglanadi.

Muhokama va natijalar. Kompetensiyani shakllantirish umumiy ta'lim natijasi bo'lsa, bu natijani har bir o'quvchiga nisbatan kompetentlilik shakllandi deyish to'g'ri bo'ladi. Zero darslarda kompetentlilik emas, kompetensiya ustida ish olib boriladi. Shunday bo'lgach, lingvistik kompetensiya ustida olib borilgan ishlarning o'zini o'quvchida individual kompetentlilik ustida ishlangan deb hisoblash mumkin. Bu ishlar BKM va kommunikativ bilim ustida olib borilgan ishlar yakunidagi alohida bosqich orqali yuzaga chiqadi.

Tahlil qilish, sintezlash, qiyoslash, tasniflash, umumlashtirish o'quvchilarni intellektual rivojlantirishning umumo'quv (barcha o'quv fanlariga xos) malakalariga kiradi. Bundan tashqari, bolaning o'qib o'rganishini tartibga soladigan o'z-o'zini nazorat qilish, bunla o'quv faoliyatining natijadorligini nazorat qilishdan o'quv jarayonlarini nazorat qilishga, qayd qiluvchilikdan propedevtikka o'tish sodir bo'ladi. Til hodisalarini bu tarzda o'rgatish joriy etilsa, uning barcha xususiyatlari (sath elementlari) ustida ishlash zaruriyati tug'iladi. Masalan, G.H.Ro'ziyeva idiomalarning lingvistik tabiati haqida bilim va ko'nikmaga ega bo'lish va idiomalarni ta'riflash orqali quyidagi malakalar ustida ishlashni tavsiya etadi: ularni aniqlay olish; so'z va so'z birikmasi yordamida idiomatik ma'noni identifikatsiyalash, aniqlash ko'nikmasini shakllantirish; konkret matnda idiomalarning leksik birikuvchanligini aniqlash; idiomalarni klassifikatsiyalay olish; idiomlarni o'zlashtirish va ulardan ijodiy nutqiy faoliyatda foydalana bilish [3]. Til hodisasini o'rganishning bunday ko'lami ta'lim mazmunini filologik ma'lumotga yaqinlashtiradi.

Talaffuz nuqtayi nazaridan qaraganda til kompetensiyasining tarkibiy qismini fonetik bilimlar tashkil etadi. Bu bilimlar sirasiga talaffuzning sifati (talaffuzning aniqligi, aniq diksiya), nutq ifodaliligining elementlari (intonatsiya, sur'at, tembr), nutqiy muloqot madaniyati elementlari (ovozning baland-pastligi, gapirish toni, ovoz kuchi), fikr ifodalashning harakat vositalari (mimika,

ishora) kiradi. Aslida bular kommunikativ kompetensiya komponentlaridir.

Tilning har bir sathi (orfografiya, grafika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis, matn tilshunosligi, punktuatsiya) bo'yicha o'rganiladigan bilim, ko'nikma va malakalar sirasi fonetika doir yuqorida tavsiflangan bilimlarga o'xshash tarzda belgilab chiqilishi mumkin. Belgilangan ko'lam bir necha ta'lim bosqichlarida ona tili o'qitish mazmuni uchun lingvistik asos bo'la oladi. Boshlang'ich sinflar uchun esa elementar bilim, soddaroq ko'nikma va malakalar ajratilishi odat tusiga aylangan. Lingvistik kompetensiya uchun ajratiladigan ta'lim mazmuni kompetentlilik (kompetentli shaxs) talab va ehtiyojlarini nazarda tutgan holda belgilanishi to'g'ri bo'ladi. Bunda til birligini nutqda to'g'ri qo'llash uchun xizmat qiladigan qoidalar ustuvor ahamiyat berilishi lozim, deb o'ylaymiz.

Biz boshlang'ich sinflar ona tili ta'limiga nisbatan lingvistik kompetensiya deganda tilning o'quv dasturida belgilangan barcha birliklarini nutqda to'g'ri qo'llash, zarur bo'lganda buni qoidalar yordamida izohlay olish darajasida o'zlashtirishni (qoidalardan foydalana olishni) tushunamiz. Eslatish joizki, "qo'llash" bilan "to'g'ri qo'llash" o'rtasida katta farq bor: tilni amaliy bilgan kishi har qanday til birligini nutqda bemaolol ishlata oladi, lekin hamma ham bu birliklarni ba'zan xatosiz qo'llayvermaydi: goho turli xatolarga yo'l qo'yadi. Boshlang'ich sinflarda esa ushbu birliklarni ongli ravishda egallagan o'quvchigina shu birliklar asosida tuzilgan har qanday nutqiy materialni eshitib, o'qib ma'nosi yoki mazmunini to'g'ri tushuna oladi, nutqda to'g'ri qo'llaydi, ya'ni milliy o'quv dasturida ko'rsatilganidek, nutqiy kompetensiya tarkibini tashkil etuvchi nutqiy faoliyat turlarini egallash uchun o'zida mustahkam poydevor yaratadi.

Ta'lim mazmunida lingvistik bilimlar sirasida kommunikativ bilimlar ham aks etadi. Shu munosabat bilan kommunikativ kompetensiya ajratiladi. Kommunikativ kompetensiya – bu muloqot maqsadlari, sohalari, vaziyatlariga monand o'zgalarni nutqiy xulq-atvor dasturini (ohang, imo-ishora va b.) tushunish va o'z nutqiy xulq-atvor dasturini yaratishdir. U asosiy nutqshunoslik tushunchalarini: nutq uslublari va tiplari, tasvir, rivoya, muhokamalarning tuzilishi, matnda gaplarning o'zaro bog'lanishi va hk.; matnni tahlil qilish ko'nikma va malakalarini qamrab oladi. Lekin P.M.Gasanov, I.V.Andreyevalarning fikricha, bular kommunikativ bilimlarning hammasi emas: ular kommunikativ vaziyatga ko'ra muloqotning to'laqonli bo'lishini ta'minlay olmaydi. Shu ma'noda mualliflar sotsiolingvistik kompetensiya, diskursiv kompetensiya, sotsiomadaniy kompetensiya, o'lkashunoslik kompetensiyasi, strategik kompetensiya, o'quv fani kompetensiyasini ajratadilar [4]. Mualliflarning ushbu tushunchalarga bergan izohlaridan kelib chiqqan holda ularga o'z izohlarimizni keltiramiz:

– *sotsiolingvistik kompetensiya* – fikr bayon qilish, jumladan, muloqot jarayonida ijtimoiy munosabatlarni nazarda tutish;

– *diskursiv kompetensiya* – matn tuzish qoidalariga rioya qilish;

– *sotsiomadaniy kompetensiya* – bu madaniyatimiz haqidagi ma'lumotlarni ko'zda tutish;

– *strategik kompetensiya* – istiqboldagi nutqiy ehtiyojlarni oldindan rejalashtirish yoki o'rgana boshlash;

– *predmetli kompetensiya* – o‘quv faniga doir bilimlarni egallash, o‘zgaralar nutqini tushunish, o‘z nutq mahsulini yaratish [5].

Ta’lim mazmunida kommunikativ kompetensiya bir butun holda aks etishi maqsadga muvofiq deb hisoblanadi, kommunikativ bilimlarni o‘rganish va kommunikativlikka asoslangan muloqotni mashq qilish alohida bosqichlar sifatida ajratilishi mumkin. Bunda avval BKM ustida ishlanadi, keyin qisqa vaqt ichida kommunikativ bilimga o‘rin beriladi.

S.V. Yurtayev ta’lim mazmuniga shunday izoh beradi: “Ta’lim mazmuni – jamiyat ijtimoiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri. Jamiyatning ta’lim makoniga kirib borayotganini hisobga oladigan bo‘lsak, ta’lim olganlik o‘lchovlarining taqqoslanishi mumkinligi muammosi paydo bo‘ladiki, bu narsa muqarrar suratda ta’lim mazmuni sohasida yangi narsalar tug‘ilishiga olib keladi” [6].

D.S. Karasevaning fikricha, “Lingvistik kompetensiyani shakllantirish til hodisalarini, qoidalarni *ongli* o‘zlashtirishning albattalik sharti bo‘lib, rus (va boshqa har qanday) tilni o‘rgatishning muhim bosqichidir” [7]. U lingvistik kompetensiya mazmuniga lingvistik bilimlarni (rus tili fan sifatidagi asosiy ma’lumotlar, uning belgilar tizimi ekani, ijtimoiy hodisa ekani, lingvistik tahlil metodlari, kursning tushunchalar bazasi)” va zarur malakalarni egallash (tanishish, tasnifiy, analitik), olingan

bilimlardan amalda foydalanish (o‘z-o‘zini tahlil qilish, o‘z-o‘ziga baho berish, o‘z pozitsiyasini dalillash, o‘z faoliyatini anglash jarayoni sifatidagi refleksiya) ni ham ko‘zda tutadi. Bundan tashqari, lingvistik kompetensiya shaxsning o‘z o‘quv-biluv madaniyatining rivojlanishini, mantiqiy va analitik tafakkurini, xotirasini, tasavvurini yuksaltirishini) ta’minlaydi” [7].

Xulosa. Xullas, yuqorida nomlari, ishlari tilga olingan ko‘plab metodist olimlarning ko‘pchiligi lingvistik kompetensiyani tushuntirishga harakat qilib, uning mazmunini bilim, ko‘nikma va malakadan iborat ekanini ta’kidlaganlar. Bunday vaziyatda mavjud ta’lim mazmuni, metod va usullaridan yangi sifat darajasini ta’minlaydiganlarini mutlaqo ajratib bo‘lmaydi, degan fikrni asoslashga intildik. Biz amalga oshirgan tahlillar asosida BKM ustida olib boriladigan ishlardan so‘ng kommunikativ bilim va malakalarga o‘tish (agar shunday bilimlar mo‘ljallangan bo‘lsa) va, nihoyat, yakuniy ish turi sifatida lingvistik kompetensiyaning shakllanish jarayonini tashkil qilishdan iborat asosan ikki, kommunikativ bilim kiritilgan bo‘lsa, uch bosqichda to‘xtaldik. Ushbu daraja til birligini to‘g‘ri talaffuz qilish, to‘g‘ri yozish, tinglab tushunish, to‘g‘ri o‘qishdan tashqari, unga doir bilimlarni *kimgadir tushuntira olish, xatosini anglata bilish, ongli savodxonlikni ta’minlagan holda nutq o‘stirish* deb hisobladik.

Adabiyotlar

1. Дубова М.В. Диагностирующее задание как средство измерения образовательных компетентностей. Начальная школа. – Москва: 2014. № 5, – С. 26.
2. Лебедева Т.Л. Формирование языковой компетенции на уроках русского языка: Материалы Августовская конференция, 2016. – Балтийск: МБОУ СОШ №5.
3. Рўзиева Г.Х. Филолог талабаларга чет тилини ўқитишда лингвистик компетенцияни шакллантириш (инглиз тили идиомалари мисолида): Пед.фан.бўйича фалсафа док.. дисс. автореф. – Тошкент: 2022.
4. Ғозиев Э. Психология: Ёш даврлари психологияси: Пед. институтлари ва университетлари талабалари учун ўқув қўлланма. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1994.
5. Гасанов П.М., Андреева И.В. Формирование языковой компетенции при обучении русскому языку иностранных студентов-нефилологов. – Центр этнокультурной стратегии образования ФГАУ ФИРО. – Москва: – С. 242-255.
6. Юртаев С.В. Лингвометодический подход к организации образовательного процесса. Успехи современной науки и образования. Том 2. – Москва, 2017. № 4, – С. 51-52.
7. Карасева Д.С. Взаимосвязанное развитие коммуникативной и лингвистической компетенций учащихся на уроках русского языка. // Автореф. дисс. ... кандпеднаук. –Москва: 2018. – С. 12.